

HET HOFJE „DE HOEKSTEEN” EN EEN ONBEKENDE DOOPSGEZINDE KERK TE AMSTERDAM

Onder de vele Menniste secten en groeperingen, die in de zeventiende eeuw te Amsterdam bestonden, telden die der Waterlanders en der Vlamingen de meeste aanhangers. Eerstgenoemden kerkten aanvankelijk in een pakhuis of 'spycker' in de Teerketelsteeg, sinds 1605 gebruikten zij een inpandig gelegen gebouw tussen Oude Leliestraat, Herengracht, Bergstraat en Singel, dat zij 'de groote spycker', of, naar de dichtbij staande Jan Rodenpoortstoren, 'de Toren' noemden. De Vlamingen behielpen zich eerst met een huis op de N.Z. Achterburgwal (Spuistraat) tussen de Lijnbaanssteeg en Spaarpotssteeg, in 1640 verplaatsten zij hun bijeenkomsten naar het Singel benoorden het tegenwoordige Koningsplein bij de brouwerij 'het Lam'. Nog altijd worden in deze kerk, die ook op de Herengracht zichtbaar is, diensten gehouden. Uit de ingewikkelde en dikwijls onverkwikkelijke geschiedenis der Amsterdamse Doopsgezinden in die tijd stip ik slechts aan, dat in 1664 pl. m. 700 lidmaten van de gemeente 'het Lam' zich afscheidden en dat vier jaar later de overgeblevenen een fusie aangingen met de gemeente van 'de Toren'.

De overgang is wel abrupt, maar ik verzoek toch de lezers in gedachten mee te gaan naar het zuidelijke gedeelte van de Jordaan en wel naar de Oude Looiersstraat, vroeger *tout court* Loyersstraet geheten. Wagenaar vertelt, dat de gemeente 'het Lam en de Toren' aan de zuidzijde van die straat een hofje, 'de Hoeksteen', 'plagt' te hebben, 'op welk zij behoeftige leden om niet liet wonen en van onderhoud verzorgde'. 'doch', gaat hij verder, 'dit hofje, zeer bouwvallig geworden zijnde, is den veertienden October des jaars 1760 openlijk tot een gemeen gebruik verkogt'.¹⁾ Enige aanvulling en een kleine correctie mogen dit droge verhaal wat opfleuren en verbeteren. In de desbetreffende kwijtscheldingsacte, d.d. 30 april 1760, staat te lezen, dat Hendrik Stockelaar, Thomas de Vogel en Hendrik de Windt,²⁾ diakenen der Verenigde Vlaamse en Waterlandse gemeente, op 14 februari van dat jaar door het college van diakenen waren gecommiteerd, de na te noemen huizen en erven aan de meestbiedende te verkopen en te transporteren en vervolgens de kooppenningen in ontvangst te nemen. De 14e april 1760 was alles publiekelijk geveild. Thans verklaren zij over te dragen aan Jan Bras³⁾ drie huizen en negen achterhuizen met hun erven,

¹⁾ Amsterdam in zijn opkomst, enz., dl. II, blz. 357.

²⁾ In 1742 woonde een H. Stokkelacr, fabrikleur, in de St. Luciënsteeg; een Thom. d. Vogel, koopman, op de Leidsegracht en een H. d. Wint, kruidenier, op de Nieuwendijk. (Mr. W. F. H. Oldewelt, Kohier van de personele quotisatie te Amsterdam over het jaar 1742. A' dam 1945, dl. II, blz. 157, nr. 3315; blz. 204, nr. 5964 en blz. 120, nr. 1164).

³⁾ In 1742 woonde een J. Bras, smid, op de Utrechtsestraat (Oldewelt, Kohier, enz., blz. 346, nr. 5859).

genaamd de Hoeksteen, staande en gelegen in de Looiersstraat-zuidzijde tussen de twee dwarsstraten. De opbrengst bedroeg f 4700,—.¹⁾ Wij zijn nu vrij nauwkeurig de plaats van de liefdadige instelling te weten gekomen. Straks zal deze nog worden gepreciseerd. Maar menigeen gaat misschien reeds een licht op, want velen van onze tijdgenoten zullen zich de Hoeksteens- of Hoekstenengang nog herinneren.

Enige archivalische vondsten leerden mij, dat het hofje, toen het in 1760 werd opgeheven, al meer dan een eeuw dienst had gedaan. De eerste is van 1622 en van indirecte aard. Op 4 april van dat jaar werd op het Karthuizerkerkhof begraven Mary Carie, gewoonnd hebbende in de 'Loyersstraet bij de hoecksteen'.²⁾ Daarna komt men in de begraafregisters herhaaldelijk de namen tegen van in het gesticht overleden personen. In 1624 stierf hier Sytgen Adriaens,³⁾ in 1627 Passchier Wins, die vier kinderen naliet,⁴⁾ in 1632 Jacob Baecx, een wever.⁵⁾ Het gezelschap was dus gemengd en bestond niet enkel uit bejaarde vrouwen. Het archief van de Verenigde Doopsgezinde Gemeente bewaart een inventaris van de nagelaten goederen van Anneken Alberts, in de Hoeksteen overleden (1647).⁶⁾

Eenmaal op het goede spoor, kwamen ook de stichters voor den dag. Op 13 mei 1614 zagen Baeff Jansz. en Jacob Elias zich van stadswege twee erven toegewezen, elk zo voet breed en 78 voet diep, gelegen in de Loyersstraat aan de zuidzijde, getekend met de nummers 9 en 10. De 31e d.a.v. lieten zij zich nog één erf naast de twee vorige toebedelen, ook zo voet breed en 78 voet diep, getekend nr. 11. Op zo december 1616 droeg Baeff Jansz. de verschuldigde koopsom af, bedragende, met de rente en de melioratiekosten mee, 901 gld. 16 st. 8 penn.) Het verdient de aandacht, dat hij niet met een rentebrief betaalde, zoals vele andere begunstigden deden, maar met gereed geld. Wijst dit op kapitaalkracht, of hadden enige leden botje bij botje gelegd, teneinde hun Gemeente met een lagere rente te belasten, dan de stad eiste? In juli van het volgende jaar had het transport plaats. Bij drie afzonderlijke kwijtscheldingsacten droegen burgemeesteren en thesaurieren van Amsterdam aan Abraham Dircxsz., 'rietemaecker',⁸⁾ en Bave Jansz., 'voochden vande arme gemeente der mennonisten, tot behoude derselver gemeente', over de erven 9, 10 en 11, liggende aan de zuidzijde van de Loyersstraet, tussen de Loyersdwarsstraet en de Loyerscruysstraet.⁹⁾ Het woord 'arme' werd in die tijd veelvuldig gebezigd als

¹⁾ Kw. 6 E., fol. 116 vO.

²⁾ D.T.B. 1146, d.d. 4-4-1622.

³⁾ Begr. register Weeskamer nr. 2, Westkerk, d.d. 12-5-1624.

⁴⁾ D.T.B. 1146, d.d. 2-4-1627.

⁵⁾ D.T.B. 1147, d.d. 7-6-1632.

⁶⁾ De inventaris laat ik aan het eind van dit stuk volgen. Het is ook instructief, aan het boedeltje van een arm 17e eeuwse besje bekendheid te geven. Waarschijnlijk, vervielen haar eigendommen aan de diaconie van haar Gemeente.

⁷⁾ Thes. ord. 185, fol. 100 vO, 101, 108 vO en 109. Voor erfaanwijzing, melioratie, enz. zie men de studie van dr. L. Jansen, De derde vergroting van Amsterdam (Jaarb. Amstelodamum 52, 1960, blz. 42 e.v.)

⁸⁾ riet: onderdeel van een weefstoel.

⁹⁾ Thes. ord. 167, fol. 74 en 74 vO, d.d. 5-7-1617. De twee laatstgenoemde straten thans resp. : 2e en le Looiersdwarsstraat.

epitheton ornans bij de woorden hofje, weeshuis, enz. Dat de Gemeente arm was, is niet aan te nemen. Vermoedelijk drukte de schrijver van de acten zich niet exact uit en wilde hij alleen maar laten uitkomen, dat het Stadhuis op de hoogte was van de voornemens der twee diakenen, die natuurlijk handelden als vertegenwoordigers van hun Kerkbestuur. Nu rest nog de vraag: welke afdeling der volgelingen van Menno zien we hier in actie?

Uit de werken, die dr. Johan E. Elias, wiens autobiografie wij in het Jaarboek van 1960 konden lezen, over zijn voorvaderen schreef,¹⁾ weten wij, dat Jacob Elias (1599-1616) als Doopsgezinde van de Vlaamse richting het Katholieke 's-Hertogenbosch had verlaten en zich te Amsterdam had neer-gezet. Hier trad hij in 1582 in het huwelijk. Onder de naam Helias staat hij genoteerd in het Kohier der capitale impostie van 1585 als contribuabele en als bewoner van de Melckmarckt, d.i. N.Z. Voorburgwal tegenover het tegenwoordige gebouw van het Algemeen Handelsblad. Zijn aanslag bedroeg 1 gld.²⁾ Hier in de zeperij van Mary Laurensdr. Spiegel, één der stichteressen van het Maagdenhuis, vervulde hij waarschijnlijk de functie van meesterknecht. Hij kan ook de huurder zijn geweest. Zeker is, dat hij in 1591 de zaak overnam en spoedig tot grote welstand geraakte.

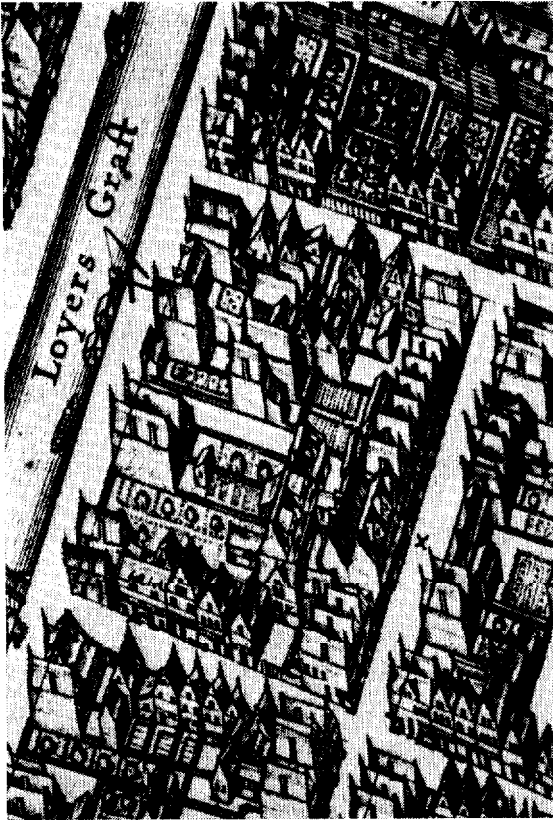
Abraham Dirxcsz. en Baeff Jansz. moeten dan eveneens 'Vlamingen' zijn geweest. Ook hun schimmen kan enig leven worden ingeblazen. Voluit heettedeerste Abraham Dirxcsz. Bierens. Hij was geboren in 1588 of '89 en diende zijn geloofsgenoten sinds 1617 als 'lerend ouderling'. Voorts ondernam hij vele reizen, met het doel de geschillen onder de Doopsgezinden bij te leggen. Hij stierf 'in het harrenas'. Te Dordrecht op de kansel staande, bezig met zijn preek, werd hij door een beroerte getroffen (21 aug. 1644). Uit zijn huwelijk met Jacomyntje Jacobsdr. Boox sproten vier kinderen. De jongste, Sara Bierens, trouwde met dr. Galenus Abrahamsz. (naar zijn voornaam: de Haan), een geneesheer, die evolueerde tot een welsprekend en vermaard predikant.³ Zowel in de kerk bij 'het Lam' als in afzonderlijke 'colleges' trok hij talrijke hoorders. Bij de twisten, die in 1664 tot afscheiding leidden, en bij de samensmelting met 'de Toren' in 1668 speelde hij een voorname rol.

Baeff, Bavo of Bave Jansz, moet in de toen te Amsterdam bloeiende zeemleerindustrie één der grootste ondernemers zijn geweest. Dat hij een representatieve figuur was, blijkt uit zijn verkiezing tot een kerkelijk ambt, meer nog uit het feit, dat hij in 1611 met een zekere Christoffel Anthonisz., door vijf andere zeemleerbereiders werd afgevaardigd, om met burgemeesteren, of schepenen, of commissarissen van kleine zaken te spreken over een door klagers nodig gevonden wijziging in de ordonnantie, die Dirck Pietersz., meester van de volmolen, met andere fabrikanten in de huiden-

¹⁾ De geschiedenis van een Amsterdamse regentenfamilie. 's-Gravenhage 1937; Genealogie van het geslacht Elias. Assen 1941.

²⁾ Amsterdam in 1585. Het kohier der capitale impostie van 1585. Uitgegeven door Dr. J. G. van Dillen, Amsterdam 1941, blz. 153.

³⁾ Al deze gegevens uit het Bijblad van de Nederlandsche Leeuw, 1950, blz. 85, 86.

*Fragment van de vogelvlucht-
kaart van Balthasar Florisz.
(1625).*

*Bij het kruisje het voorgebouw
van „de Hoeksteen”.*

Situatie het zuiden boven.

*(Topografische atlas Gem.
Archiefdienst Amsterdam)*

branche' had geconcipieerd.¹⁾ Dan komt ons nog de aantekening van zijn tweede of derde huwelijk te hulp. In het extra-ordinaris register lezen wij, dat op zo september 1614 de geboden zijn ingewilligd van Baef Jansz., 'zeembereyder', weduwnaar van Janneken Joosten, wonende op het 'margrietenpad', en Maeyken Brants, weduwe van Jan Pietersz. Mayken, de bruid, was dus geen Amsterdamse. Op de marge van de acte staat: 'vander puye'.²⁾ Eigenlijk had Baef als adres moeten opgeven: Elandsstraet, maar hij hield vast aan de oude benaming, die juist in de zomer van 1614 voor het stedelijke gedeelte van het pad was vervallen. Reeds in 1587 en 1604 komt hij op het Margrietenpad, waar de zeemleerbereiding was geconcentreerd, voor als één der geërfden.³⁾

Naar het schijnt (zie het in noot 1 (pag. 111) genoemde jaartal 1617) ging de gemeente der Vlaamse Doopsgezinden terstond over tot verwezenlijking

¹⁾ Dr. J. G. van Dillen, Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven, enz. Dl. 1, 's-Gravenhage 1929, nr. 1211, d.d. 21-12-1611.

²⁾ D.T.B. 763, fol. 31.

³⁾ Kw. 12, fol. 47, d.d. 23-5-1587; Huisverk. Weeskamer III, fol. 125, d.d. 17-1-1604.

van haar plannen. Slaan wij een blik op de vogelvluchtk kaart van Balthasar Florisz van 1625, dan zien we op de aangeduide plek een vrij groot gebouw, voorzien van twee parallel aan de straat opgetrokken zadeldaken. Aan de voorzijde zijn drie dakkapellen aangebracht, die de drie oorspronkelijke erven accentueren. Op het achterterrein laat zich een even lang, maar half zo diep gebouw onderscheiden met enkel dak, waarin twee grote en twee kleine kapellen. Tussen de twee percelen strekt zich een langwerpige plaats uit, in het midden onderbroken door een constructie, die op een verbindingsgalerij gelijk. Hier hebben we dus de oudste, wellicht de enige, afbeelding van de Hoeksteen voor ons. Vergissen is niet mogelijk. Wie het aantal huizen telt, te beginnen bij de Loyersdwarstraet, komt precies uit op de nummers 9, 10 en 11. Het is niet uitgesloten, dat de voogden, als verdrevenen bij de stadsuitbreiding van 1612-1614, een claim bezaten op hervestiging in een der nieuwe buurten op stads- of godshuisgrond.¹⁾ In 1609 stond op het Jan Hanssenpad een huis 'de Hoeksteen',²⁾ Was dit de voorganger van het hofje in de Loyersstraet, dat, gebouwd door de Vlamingen, na de vereniging van 1668 onder het beheer zou komen van de gemeente 'het Lam en de Toren'?

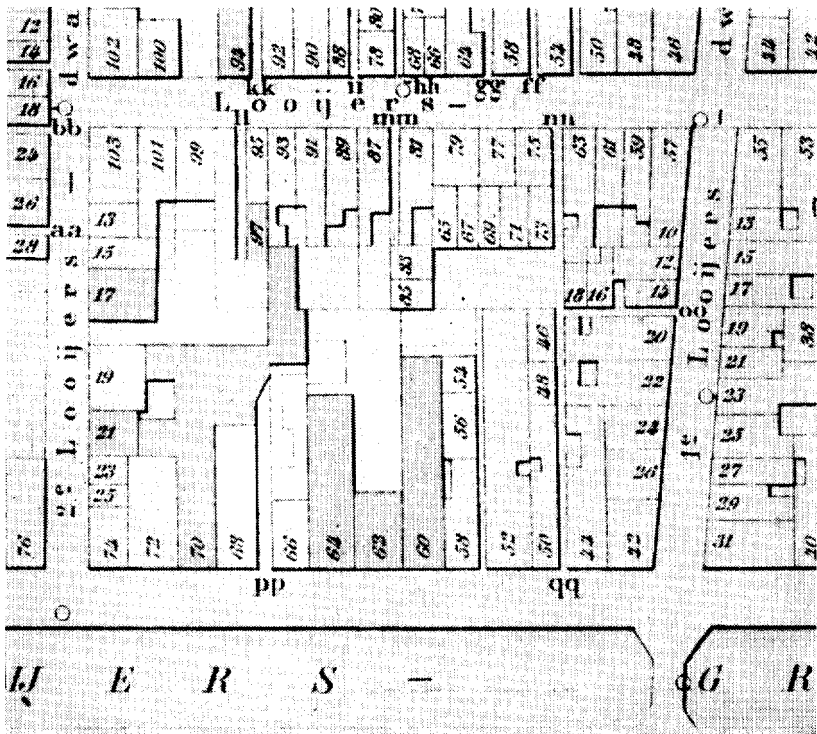
Over de interne geschiedenis van het tehuis kan ik niets mededelen. Op het bewaren van ook maar één der reglementen schijnt men geen prijs te hebben gesteld. In weerwil van de met veel overtuiging ingeprente verdraagzaamheid zullen opwindende gebeurtenissen niet achterwege zijn gebleven. Wat het uitwendige betreft, met trots moeten de diakenen, toen de werkzaamheden waren voltooid, hun stichting hebben gadegeslagen. Maar andere tijden vergden andere behoeften. Er zal in de loop der jaren heel wat zijn verbouwd en vertimmerd. In 1760 bestond het hof, zoals boven gereleveerd, uit drie vóór- en negen achterhuizen, die waarschijnlijk ruimte boden voor 24 personen.

Ook na 1760, toen gewone huurders in spe zich kwamen aanmelden, om de beneden- en bovenverdiepingen te betrekken, zullen verbeteringen nodig zijn geweest. Er is een aanwijzing, dat het complex in 1786 een grondige restauratie onderging. Van het begin af tot de sloping in 1926 toe lag aan de oostzijde een gang, die de straat met de binnenplaats verbond. Met enige moeite is haar aanwezigheid op de kaart van Balthasar Florisz, vast te stellen. In zijn lijst van straten, grachten, enz. noemt Wagenaar haar kortweg: de Hoeksteen.³⁾ Men betrad de gang, ook in het allerlaatste stadium, door een min of meer monumentale poort. Boven de toog zag men een ingemetselde steen, waarin uitgehouwen (ik beroep mij op Van Lennep en Ter Gouw) een schrijffpen, het jaartal 1786 en daaronder als naamsaanduiding : de Hoeksteen. De schrijvers meenden, dat er vroeger een

¹⁾ De grond, waarop de huizen aan weerszijden van de Oude Looiersstraat zijn gebouwd, was tot plm. 1614 eigendom van de Gasthuizen (thans Binnengasthuis).

²⁾ D.T.B. 1144, d.d. 4-4-1609.

³⁾ Dl. I, blz. 61. Zie voorts: Dr. Joh. C. Brcen, Alphabetiche lijst van gangen te Amsterdam (Jaarb. Amstelodamum 3, 1906, blz. 156).

Fragment van kaart buurt GG uit Loman's Atlas van Amsterdam (1876).
 De Hoeksteensgang is aangeduid met mm, de Gapersgang met qq. Situatie het noorden boven.
 (Topografische atlas Gem. Archiefdiens f Amsterdam)

driekante steen was geweest met op elk vlak de letter V, in de betekenis van: Ego sum Via, Veritas, Vita.¹⁾ Wat hiervan zij, het ligt voor de hand, dat de poort in genoemd jaar haar aanzijn kreeg, misschien als complement van een algehele verfraaiing, versteviging of verbouwing der bijbehorende woonhuizen. Stak er piëteit in het behoud van de oude naam? Te ver gezocht, geloof ik. De huurders der achterhuizen woonden nu eenmaal 'in' de Hoeksteensgang en dit moest uit praktische overwegingen zo blijven. Of er vóór dien ooit een poort bestond, is de vraag.

Voor een probleem stelt ons de schrijver L. van Ollefen, wiens werk De Nederlandsche Stad- en Dorpsbeschrijver in 1795 van de pers kwam. Over de Hoeksteen spreekt hij, alsof daar een Doopsgezind hofje was.²⁾ Het kan niet anders, de man sloeg de plank gans en al mis.

De latere toestand (gelijk aan die van 1786?) kan men nagaan op Loman's plattegrond van 1876.³⁾ Het achterhuis met de twee grote en twee kleine dakkapellen is verdwenen. Het, naar het mij voorkomt, verdiepte hoofd-

¹⁾ De uithangteekens. Sijthoff-editie, dl. III, blz. 245.

²⁾ DI. 111, blz. 15.

³⁾ Atlas van de gemeente Amsterdam, bij J. C. Loman Jr., 1876 Buurt G.G.

*De Hoeksteensgang
omstreeks 19 10.
(Topografische atlas Gem.
Archiefdienst Amsterdam)*

gebouw zien we verdeeld in drie vóór- en vijf achterwoninkjes, resp. genummerd 7 5, 77, 79, en 6 5, 67, 69, 7 1, 73. Zij begrenzen elkaar ruggelings en zijn slechts gescheiden door een gemeenschappelijke tussenmuur. Bijgevolg moesten de vóórbewoners hun licht scheppen alleen uit de smalle en sombere straat. In dit opzicht waren de achterburen er beter aan toe. Zij keken uit op het zuiden en hadden vóór zich een vrij brede, ledige ruimte. Waar zij ook gebrek aan hadden, niet aan zonneschijn. De Hoeksteensgang staat er fors getekend, juist in het verlengde van de Gapersgang op de Looiersgracht. Voor wie de dwarsstraat wilde vermijden, bestond er dus zoiets als een geheime verbinding tussen de straat en de gracht.

In 1926 gingen de schamele opstallen, benevens het aan de oostzijde belendende perceel, tegen de grond. Op de oude erven 8, 9, 10 en 11 verrees een breed pand, genummerd 63, 65, 67 en 69, dat alle banden met het verleden verbrak. De parterre werd ingericht voor werk- en bergplaatsen, daar boven kwamen vier series woningen. Bij eventuele graafwerken op de smalle binnenplaats moet men stuiten op de fundamenten van het vroegere achtergebouw.

En nu de beloofde kerk. In de oudste acten, die betrekking hebben op overdrachten van huizen en/of erven aan de zuidzijde van de Loyersstraet, aan

de westzijde van de Loyerscruysstraat en aan de noordzijde van de Loyersgracht, alle dus in het tweede blok, die strekten tot aan de eigendommen van de Vlaamse Doopsgezinden, of er aan paalden, is nimmer sprake van gemeenshuysen, armenwoningen, of iets dergelijks, maar steeds van 'de menniste kerck'.¹⁾ Een aantal jaren en dan waarschijnlijk tot 1640, toen de kerk bij 'het Lam' werd geopend, zal een gedeelte van de Hoeksteen als plaats van vermaning, speciaal voor lidmaten, die in de zuidelijke 'nieu stadt' woonden, in gebruik zijn geweest. Men kan zich indenken, dat het direct aan de straat staande gebouw onder dubbel dak, althans in den beginne, één grote ruimte was, waar de schare bijeen kwam. Het achterhuis kan dan bevolkt zijn geweest met, zoals men toen zei, nooddrufte lieden. Ook voor het omgekeerde valt wat te zeggen. Een verscholen gelegenheid tot het houden van godsdienstige vergaderingen moet voor de dissenters iets aantrekkelijks hebben gehad.

In geen geval kan de geschetste toestand van lange duur zijn geweest. In de stadsbeschrijvingen wordt van een kerk in de Looiersstraat geen melding gemaakt. Wijlen de heer Ströer, die zich verdiepte in de geschiedenis der oude Doopsgezinde bedehuizen, bracht niet veel meer aan het licht, dan al bekend was.²⁾ Veel heeft ook schrijver dezes niet kunnen bijdragen. Maar een begin is er.

J. Z. KANNEGIETER

BIJLAGE

Inventaris van Anneken Alberts off kruipel anneken, in den hoecksteen gestorven.³⁾ 1647 den 28 augusti uyt den hoecksteen gehaelt als volght, naergelaten van Anneken albers off kreupel anneken:

een oude slaep banck; een out tafelkin; 5 stoelen; een grau mand; een kannen bort; een kers la⁴⁾; een lint getouken en gallichien,⁵⁾ werck gereetschap; een koperen keteltien; een out seer gelapt koperen koeck pannetien; een tennen bekertien; een lincker mantien (?); een wit merckt emmertien; 2 oude halve boterkinnitiens; 7 erden schaeltiens; een pints steenen drinck kannetien; een blecken⁶⁾ trommiltien; 16 erden schotels groot en kleyn, goet en quaet; 1 hack mes, 5 oude tafelborden en een tafelbort kasken; 4 erden potten; 4 tinnen lepels; 5 oude bortiens,⁷⁾ niet weerdich als te branden,

Linnen:

eenige oude onder mutsiens; 5 slebbitiens; 7 nucs doecxkens; 3 oude kragen; 12 huyven; 9 neerstucken; 2 oude kant doecxkens; 5 oude slopiens; 5 hemden; eenen nacht hals doeck; een doos daer het linnen al in is; een gansen oogen mantiltien; een paer laken mouwen swert,⁸⁾ een out rassen (?) mantiltien; een paer oude roo mouwen; eenen swarten lakense rock; een oude sayen schort; een pers schortekliet; een paer schoenen; een oudt groen gordyn en 2 valletiens; een oudt roo linnen gordyn daer het wollen⁹⁾ al in is; een half pints bier glas; een eyseren as schopken; een oude ondugende tang.

1) O.a.: Kw. 38, fol. 341 vo, d.d. 11-8-1617; id. C., fol. 36 vo, d.d. 28-8-1626; Huisverk. Weeskamer V, fol. 167, d.d. 17-1-1619.

2) Carel J. Ströer, De voormalige vergaderplaatsen der Doopsgezinden (Jaarb. Amsteldamum 10, 1912, blz. 157 e.v.; id. 11, 1913, blz. 151 e.v.).

3) Arch. der Ver. Doopsgez. Gem. te Amsterdam. B. 490.

4) la voor kaarsen.

5) De uitgang *ien* uit te spreken als jen, onsje.

6) blikken.

7) schilderijtjes op paneel?

8) zwartlakense mouwen.

9) de mot?